

K EPISTEMOLOGII LÁSKY

Arthur Zajonc

Každý objekt, který je řádně pozorován, v nás otevírá nový orgán.

- Goethe

Chceme-li své meditační zkušenosti přeměnit v kontemplativní poznání, požaduje se po nás nová inteligence či teorie vědění. Jaké jsou charakteristiky této nové inteligence? Možná to bude znít překvapivě, ale v tom nám víc pomohou básníci než filosofové. Novalis poznal, že:

Duchový svět je nám ve skutečnosti zjeven, vždy je otevřený. Mohli bychom se náhle stát citlivými, jak je to nutné, ale museli bychom vnímat sami sebe v jeho středu. Jaké jsou metody léčby našeho současného nedostatečného stavu? Dříve to byly půsty a mravní očišťování, nyní je to možná povzbuzení.

Brána do Novalisova duchového světa je lokalizována do vědomí a z naší strany je uzamčená. Aby se tato brána otevřela, je zapotřebí právě oněch povzbuzujících metod pro srdce a mysl, které jsem dříve popsal.

Ve svém eseji „Básník“ Emerson charakterizoval cestu bytí, poznání a řeči, která spojuje člověka se „skutečným během věcí“. Podle Emersona dosahoval básník vědění formou vhledu, kterou nazval Imaginací.

Vhled, který vyjadřuje sebe sama a nazývá se Imaginace, je velice vysokým druhem vidění, které nepochází ze studia, ale z místa, kde prodlévá intelekt, a z toho, co nazírá, ze sdílení cest, z běhu věcí, jak se zjevují v tvarech, a tak je činí ostatním transparentní. Cesta věcí je tichá. Budou trápit mluvkou, aby šel jejich cestou? Zvěda trápit nebudou, budou trápit milovníka a básníka, jenž je transcendencí jejich vlastní přirozenosti. Podmínkou pravdivého pojmenování z básnickovy strany je jeho oddání sebe sama božskému ovzduší, jež dýše skrze tvary věcí.

Imaginativní vhled, tak jak ho zde Emerson popsal, není neukotvenou fantazií, ale cestou ryzího poznání. Jeho popis zobrazuje některé ze základních charakteristik, které má takové myšlení.

Prvním charakteristickým rysem epistemologie lásky je to, čemu říkám respekt k vnitřní podstatě druhého. Někoho potkáme: lhostejno, zda starého přítele nebo nového známého, a projevíme mu úctu. Tímto byla rozpoznána jejich vnitřní hodnota a identita. Když Rilke píše o lásce, radí milencům, aby „střežili samotu druhého“. V tomto výroku se zasazuje o takový vztah k druhému, který začíná úctou k jeho jedinečné identitě a nekonečnému potenciálu. To, co platí pro ty, které milujeme, platí i pro předměty, které chceme lépe poznat. Začínáme tím, že si uvědomíme jejich vnitřní hodnotu a jak moc si jich ceníme. V Emersonově vesmíru je to básník, a nikoliv špión, kdo je předurčen, aby putoval během veškerého dění; protože básník miluje. Úcta je základem kontemplativního výzkumu.

Překročení statických vnějších obrazů a Goethův empirismus

Tento druh zkoumání kdysi Goethe v jednom aforismu nazval „jemným empirismem, který sám sebe ztotožňuje s předmětem, a tudíž se stává pravdivou teorií“. V těchto slovech nalezneme několik dalších charakteristických rysů epistemologie lásky. Empirismus, který zastával Francis Bacon, největší britský zastávce vědeckého myšlení z počátku novověku, byl vše, jen ne jemný. Namísto jemnosti hlásal nutnost donucovat přírodu násilím, aby nám vydala své tajemství. *Jemnost* je tudíž další charakteristikou kontemplativní cesty poznání. Goethův aforismus po nás rovněž žádá, abychom vlastní esenciální přirozenost spojili s vnitřní dimenzí světa. Tudíž k respektu a jemnosti musíme přidat *blízkost* a *účast*. Tam, kde běžná věda odděluje pozorovatele a pozorované pozdější objektivizací, epistemologie lásky směřuje k subjektu, který studuje. Vskutku, blízkost zde neimplikuje pouze sousedství s věcí, ale i účast na vnitřní dynamice, která ji utváří. Tato poslední věta vyžaduje objasnění.

Příliš často pozorujeme svět kolem nás, jako by to byla série fotografií - statických a neměnných. Pochopení, že tento postoj odporuje skutečnosti, vyžaduje, abychom vzali v potaz sebe sama. Viděno zvnějšku, jevíte se jako řada relativně statických obrazů vzezření a chování. To je však pouhý odraz dynamické skutečnosti, jíž jste. Jste biologicky, psychologicky a spirituálně živí. Tak jako řeka jsou i vaše myšlenky, pocity a rozhodnutí v neustálém pohybu, neustále proudí a nabývají nových podob s neočekávanými zvraty. Účast nám umožňuje překročit statické vnější obrazy a dotknout se niterné aktivity toho druhého. Učíme se pohybovat podle dynamické skutečnosti, kterou je ten druhý. Sjednocujeme se s živým nitrem.

Když něco takového slyšíme napoprvé, může nám to nejprve znít jako čistě mystický stav bytí, ale my se účastníme světa druhých vždy, když pronikáme do jejich myšlenek a pocitů, ať již v rozhovoru nebo prostřednictvím literatury. Je skutečně naprosto zázračné, že soubor zvuků nebo znaků na papíře, kterým říkáme slabiky a písmena, nám umožňuje komunikovat. Všimněte si též, že slovo „komunikovat“ sdílí latinský kořen se slovem „communio“, které znamená „účast“. Snažíme se myslet myšlením druhého, abychom mu porozuměli. Podobně se musíme učit myslet myšlenky, jež jsou součinné se všemi předměty, které zaujmou naši pozornost. Taková účast vyžaduje, abychom od sebe poodstoupili v zájmu toho, co Emerson nazývá „božské ovzduší věcí“.

Tři předpoklady vhledu

Abychom dospěli k takovému vhledu, musíme se setkat s třemi předpoklady. Říkám jim zranitelnost, transformace a utváření ústrojí. Pokud si s sebou vezmeme staré já, své navyklé způsoby vidění a chápání, pak můžeme očekávat jen málo nového. Tudíž síla, kterou v tomto okamžiku musíme mít, je druhem zranitelnosti a otevřenosti protikladům. Vzteklost a strach vnáší do našich vztahů takové oddělení, že druhého nemůžeme pravdivě vidět ani slyšet. Abychom pronikli plně a objektivně do myšlenek a pocitů druhého, musíme být vůči nim zranitelní a odevzdat se jim s respektem, jemností a blízkostí. Pouze tehdy, když jsme zranitelní, můžeme zvědět, kdo ten druhý je a kde se nachází, a tak můžeme mít účast na jeho světě. Pak námi druhý plyne.

Tak jako řeka, jejíž dno je utvářeno vodními proudy, jsme transformováni proudem živoucích myšlenek, které vše oživují a nyní námi procházejí. Jak se to stalo? Goethe nám to říká, když píše, že „každý řádně kontemplanovaný objekt v nás vytváří ústrojí vnímání“. Náš fyzický orgán zraku byl vytvořen přesně tímto způsobem. „Z řady pomocných orgánů si světlo vyvolilo jeden; zrak byl tudíž zformován světlem, a tak se mohlo vynořit vnitřní světlo, aby se setkalo s vnějším světlem.“ Orgány, které potřebujeme, abychom viděli, jsou utvářeny pozorností a ponořením se do předmětu kontempace. Koloběh pozornosti a utváření je znovu při díle pokaždé, když se jedná o utváření orgánů, jež jsou nutné pro kontemplativní poznání.

Vědění jako událost, nikoliv předmět

Orgán poznávání a porozumění navíc vyžaduje světlo inteligence. Ve starověkém Řecku filosof Empedoklés řekl, že oko je svítlnou těla. Oči, jež božská Afrodita utvořila z živlů sponami lásky (Empedoklés, Očistná píseň), byly rozžářeny ohněm stvoření a měly nést v sobě tento oheň. Podle Empedoklovy teorie nám umožňuje vidět světlo z tohoto ohně, proudící skrytými průchody do oka a odtud osvětlující svět. Byť už nevěříme na fyzikální světlo proudící z očí, tato metafora je stále přesná v tom smyslu, že k vnějšímu slunečnímu světlu se musí připojit světlo mysli, aby vzniklo poznání. Konkrétní forma takového světla musí ovšem odpovídat úrovni zkušenosti. V minulé kapitole jsme například mohli vidět, že mechanistické myšlení je nevhodné k porozumění skutečně holistickým fenoménům. Tudiž ke každé úrovni formování ústrojí musíme přidat zvláštní *osvícení*. Plodem této transformace, utváření orgánů a osvícení je ono Emer-sonovo „pravdivé pojmenování“ nebo to, čemu Goethe říká „teorie“. Vzpomeňme si, že v antickém Řecku slovo „theória“ znamenalo „nazírání“. Jak řekl Emerson, vhléd je „velice vysokým druhem vidění, které nepochází ze studia, ale z místa, kde se nachází intelekt, a z toho, co vidí“. Přesně o takovéto vidění usilujeme, neboť je nejvhodnějším způsobem poznávání v rámci meditačního zkoumání. Vědění je událost a nikoliv předmět. Všichni musíme zápat s nepochopením, než dospějeme k čirému vhlédu, ve kterém „vidíme“ to, co nám již dlouho uniká. Zapsání nebo popis těchto vhlédů někomu jinému může mít za následek pouze prázdný pohled, není-li náš partner připraven vidět to, co jsme nazřeli my. Jinými slovy, taková zjevení mají vždy osobní charakter a obsahují výzvu. Kontemplativní poznání je obdobně osobní a zkušenostní. Abychom mohli plně komunikovat, musíme tedy objevit způsob, jak ostatní dovést ke stejné zkušenosti. Ostatní musí rovněž nazřít to, co jsme my sami poznali. Samotné vědění je tudíž nepředmětné povahy, a přesto svět stojí právě na něm.

Atomy samy nejsou ničím jiným. Když zevně orientovanou materialistickou ontologii nahradíme „ontologií významu“, zakusíme novou inteligenci jako vyšší formu vidění, vhléd, který je pro poznání zásadní. „Ve vědě je však veškerá dřina na nic a všechen účinek spočívá v náhlém pochopení,“ napsal Goethe.

Matematické cvičení, čísla imaginární a komplexní

Věda je plná dlouhých příběhů a vášnivých zápasů, jež kulminovaly v jediném okamžiku pochopení. Objevitel, vnímající mnohočetnost a zmatečnost unikajících souvislostí, zakouší vnitřní osvícení. Podíváme se na jednoduché matematické cvičení jako příklad takového pochopení, jež stojí na objevu čtveřin Williama Rowana Hamiltona. Všichni známe aritmetiku celých čísel (algebra) a rovněž zlomků (racionální čísla). Pokud jsme o trochu znalejší, dokážeme pracovat i s desetinnými neperiodickými čísly. Za světem reálných čísel však matematikové objevili ještě čísla imaginární a komplexní. Hamilton se pokoušel rozvinout matematiku čísel, která by udělala další krok za čísla komplexní. V dopise svému synovi Archibaldovi nabízí nádhernou sbírku svých objevů těchto nových čísel, nazvaných kvaterniony (čtveřiny).

Každé komplexní číslo může být myšleno tak, že se skládá ze dvou částí nebo z dvojice čísel. Přidání dvou komplexních čísel se provádí přidáním dílčích částí dvojice k dalšímu číslu. Násobení je rovněž násobením dvojic podle specifických pravidel. Hamilton, který se u toho nechtěl zastavit, usiloval dlouho o to, aby zavedl pravidla sčítání a násobení pro trojiny. Když 16. října 1843 přecházel se svojí ženou přes Broome Bridge, stala se následující událost: „Zdálo se mi, že došlo k elektrickému výboji a pak vyšlehla jiskra.“ Při této události Hamilton spatřil, jak násobit trojiny. Propracovat takový objev do detailu by Hamiltonovi a ostatním trvalo roky, avšak význam vjemu byl okamžitý. Tento objev byl náhle vyjádřen ve formulaci tak zřetelné, že ji mohl vyrýt na zeď mostu (což také udělal). Hamilton „nazřel“ řešení problému, který měl v tomto případě čistě matematický charakter. Empirický prvek v matematice není sensuální, ale mentální, a to byla oblast, kterou Hamilton miloval. Do jeho vnitřního světa mentálních jevů se náhle vlomilo světlo vhlédu. Jeho dlouhé výzkumy mu utvořily nové matematické orgány a pak „vyšlehlo“ vnitřní osvícení

Vědecké myšlenky, básnické vnímání a mravní vhledy

Matematické a vědecké myšlenky mohou být samy o sobě předmětem úvah a aktivního výzkumu. Poezie proniká do vědy bránou milující a důvěřující pozornosti nebo řečeno s Emersonem: „Vše se stává poezií, když se na to díváme zevnitř, protože poezie je věda, je dechem stejného ducha, z něhož žije příroda. A veškerá věda povstala pouze z básnického vnímání.“¹⁶⁶ Z etického hlediska je věda jednou z mnoha cest, jak se z lásky stává vědění. Události života nám mohou poskytnout příležitost k takovýmto mravním a intelektuálním epifaniím.

V roce 1893 byl Móhandás Gándhí, mladý indický právník, na služební cestě v Jižní Africe mezi Durbanem a Pretorií. Muž, který získal vzdělání na University College v Londýně a byl čerstvým členem britského soudu, si pořídil na dlouhou cestu jízdenku první třídy. Uprostřed cesty si jiný pasažér zavolal průvodčího a trval na tom, aby byl Gándhí odeslán mezi ostatní cestující „tmavé pleti“. Gándhí ukázal jízdenku a odmítl přejít do druhé třídy, načež byl násilně vyhozen z vlaku a strávil nepříjemně studenou noc na místním nádraží. Během této bezesné noci Gándhí nepřemýšlel pouze o vlastní zkušenosti, ale o zkušenosti všech barevných obyvatel Jižní Afriky, kteří denně trpěli mnohem větší příkoří, nežli se dostalo jemu. Jak později napsal:

Začal jsem přemýšlet o svých povinnostech. Měl bych bojovat za svá práva nebo se vrátit do Indie, nebo odjet do Pretorie, nehledě na výsledky... Útrapy, kterým jsem byl vystaven, byly jen špičkou ledovce - pouhým symptomem vážné nemoci rasových predsudků. Měl bych se, pokud to jen bude možné, pokusit vymýtit tuto chorobu a toto utrpení.

Rok na to Gándhí založil Indický národní kongres, aby se zastával práv Indů, a - inspirovaný Thoreauovým esejem na toto téma - začal učit nenásilí, pasivnímu odporu a občanské neposlušnosti. Ačkoliv si Gándhí byl intelektuálně vědom rasismu již předtím, teprve zkušenost ve vlaku u něj vyvolala zájem o podobně trpící a vedla k poznání i činům jeho dlouhého života společenského aktivisty. Gándhího studium práv a jeho zájem o spravedlnost nebyly nikdy spoutány konvenčním legalismem zákona, který ve skutečnosti povoloval utiskování barevných obyvatel. Místo toho došel vlastní cestou skrze zkušenost a reflexi k morálnímu poznání, které přesahovalo konvenční právo v zemi, jíž projížděl. Měl také víru a poslání vést ostatní k podobnému vědomí. Gándhí vytvořil orgán náležející morálnímu poznání, jehož osvěťující pravda zvítězila nad právními knihami. Věděl, že všichni lidé mají v základě stejné schopnosti, ale že potřebují být probuzeny a rozvinuty. V životě se Gándhí řídil především mravními vhledy, které k němu promlouvaly přímo, a teprve druhotně zákony národních států. Světlo vědomí přesahovalo společenské konvence do sféry duchovní skutečnosti, v níž vládne láska.

Devět prvků kontemplativní cesty poznání

Shrňme si nyní devět charakteristických prvků kontemplativního výzkumu:

- 1) úcta
- 2) jemnost
- 3) blízkost
- 4) účast
- 5) zranitelnost
- 6) transformace
- 7) utváření orgánů
- 8) osvětlení
- 9) vhléd

Těchto devět bodů chápu jako základní vlastnosti cesty poznání, která má vrchol v typu poznání, jež nazývám kontemplativním. Ryzí mravní, intelektuální a spirituální vhledy mají všechny podobnou genezi. Ať je již jejich povaha jakákoli, dosahujeme jich prostřednictvím nezištného zájmu a nakonec skrze lásku.

Láska jako síla poznání

Když Thomas Carlyle prohlásil, že „láska je počátkem poznání, jako je oheň počátkem světla“, zároveň tím zdůraznil čtyři charakteristické body kontemplativního výzkumu. Tato čtveřice nás vede k předmětu pozornosti, abychom se s ním mohli jemně sjednotit, což znamená, že milujeme. Rudolf Steiner jednou s odvoláním na Goetha poznamenal, že „se nám nemůže vyjevit nic, co nemilujeme“, přičemž o významu lásky coby „síly poznání“ hovořil citlivě také na jiném místě. Bez této síly nemůžeme jít do světa a mít na něm účast, jak to po nás kontemplativní výzkum požaduje. Nicméně abychom toho dosáhli, potřebujeme rovněž vhled, transformaci a osvícení. Naše vůle ke změně nás činí zranitelnými vůči tomu, co je před námi. Pouze tímto způsobem se mohou vytvořit požadované orgány. A světlo vědomí, které se hodí pro zkušenost, nabízející se nám skrze kognitivní orgány, musí nakonec osvětlit tyto jevy porozuměním. Epistemologie lásky se neodvrací od života. Navzdory smýšlení mnohých, kteří argumentují opačně, vědění není odděleno od konání a etiky. Jak poznamenal Parker Palmer, „každá cesta vědění se stává cestou žití, každá epistemologie se stane etikou“. Jelikož klademe důraz na transformaci a utváření orgánů, to, co víme, je tím, čím vlastně jsme. Pouze ten, kdo má oči k vidění a uši ke slyšení, bude poznávat způsobem zde popsaným. To, kým jsme, rovněž určuje to, jak jednáme, i etiku, již ztělesňujeme. V tomto smyslu jsou bytí, vědění a jednání neodlučitelně propojeny. Jako mnozí z nás, i Palmerův zájem se hluboce soustřeďuje na dominantní epistemologii, v níž žijeme, a která vychovává k násilí. Na druhé straně všichni můžeme žít na základě etiky, spojené s epistemologií lásky, a ta může přinést užitek celému světu. Praxe epistemologie lásky nás posouvá blíže přírodě či bytostem, které poznáváme. Sbližujeme se s nimi, sdílíme s nimi a nakonec se s předmětem své pozornosti sjednocujeme, poznáváme ho z nitra a tak provádíme kontemplativní výzkum. Tento způsob poznávání můžeme prostřednictvím přidáných cvičení podpořit a začít si ještě zřetelněji uvědomovat stupně cesty.

Zeme, není-li to, co chceš: neviditelné povstati v nás? - Není sen tvůj neviditelnou být jednou?

- Rilke, „Devátá elegie z Duina“

Za mým domem je kupa máků různých barev. Jsou plodné a krásné, nabízejí zraku své úchvatně zbarvené květy na pouhých pár dní, než jejich hedvábí podobné okvětní lístky opadají. Každý květ je připraven na to, že ho nahradí jiný pupen, jenž se rozvine na dlouhém, křehkém stonku v okamžiku, kdy dvě části zeleného, měkkého obalu odkvetou, aby se mohly zevnitř objevit skvrnitě okvětní lístky. Každá část těchto máků se zdá být oddělená i spojená s druhými. Každý detail je jedinečný, každá fáze se zcela liší od té, která jí předchází. Nicméně části a celek participují na stejné křehkosti a pomíjivosti, jíž je vlčí mák. Zkrátka, je to organismus. Rád bych tyto máky použil jako příklad toho, jak se vyvíjí kontemplativní výzkum dále, když se posune od předmětu skrze vnitřní obraz k meditativnímu vhledu.